

КОЊСКИ ПАСОШ ДОДЕЉЕН ИСТОРИЈИ¹

ЗОРАН ПАВЛОВИЋ

Књига *Коњски пасош додељен историји* академика Тибора Варадија објављена је 2025. године у издању Академске књиге Нови Сад и у преводу Драгиње Рамадански изворника рукописа на мађарском језику са радним насловом *Lópasszus és Történelem*. Дати прошлости значај који јој припада, без обзира на то да ли су у питању судбине појединаца или друштва у целини, није увек једноставан задатак, сем уколико немате пред собом веома драгоцену грађу – архиву адвокатске канцеларије Варади, која садржи око 120 година рада на истој адреси у Бечкереку, Петровграду, а данас Зрењанину. Према речима аутора, у Србији није успео до дана објављивања књиге да пронађе сличну архиву друге адвокатске канцеларије у толиком трајању, обиму и на једном месту, иако још увек трага за тим подацима. Књига је резултат истраживања архивираних предмета, које сређује и у форми есејистичке документарно-прозне грађе ауторски представља Тибор Варади. Кроз конфузију² у једној особи, и то сина и унука, научног радника, истраживача и казуисте, арбитра, редовног професора универзитета, данас професора емеритуса, академик и литерата Варади у једном замаху пера исписује текст на 217 страница (са импресумом), који садржи *Увод*, шест поглавља и *Завршни сасишанак*.

Богатство знања које носи аутор учинило је да на оригиналан начин, трагом својих претходних књижевних (али и научних) дела, размеђава сенку, заборав и паучину која се наднела над судбине обичног човека у Банату, али и широм света. Писац, истовремено и дипломирани правник, на документаран начин исписао је време, повезујући својим причама људе, догађаје, континенте, правне проблеме и историју људске цивилизације. Адвокатски предмети представљени у књизи академика Варадија подсећају помало на дело Карлоса Руиса Сафона и роман *Сенка ветра*,³ али уз све поштовање према шпанском књижевнику Сафону (који је, слично Варадију, део свог живота и рада провео у САД), оригиналност и стил *Коњског пасоша додељеног историји* нису

- 1 Речи изговорене на промоцији књиге *Коњски пасош додељен историји* академика Тибора Варадија (Нови Сад, 2025) на Трибини Огранка САНУ у Новом Саду, одржаној 1. октобра 2025. године. У име Огранка САНУ у Новом Саду присутне је поздравила академик Јасмина Грковић Мејџор, потпредседник Огранка, подсетивши присутне на богату и плодносну каријеру академика Варадија. О књизи су потом говорили проф. др Зоран Павловић и аутор, академик Тибор Варади.
- 2 *Confusio* од времена Паулуса у римском или другом европском приватном праву представља сједињење (консолидацију) повериоца и дужника у истој особи.
- 3 Оно што је за Сафона Гробље изгубљених књига, то је за Варадија архива адвокатских предмета, трудећи се да им дају нови живот и књижевни заборав.

упитни. Приче у овом делу, попут геометријског тела – квадрата, имају четири стране: моју, његову, истиниту, и последње, страницу исписану редовима оног што се заиста и догодило.

Пажљивом читаоцу неће промаћи детаљи у књизи *Коњски пасош додељен историји* из претходних књижевних остварења аутора, као што су *Дојодило се у Ечки. Документарни роман* (2019), *Прошивнародни осмех* (2018), *Трајом резервне историје* (2024), и други, али и делови који могу да се уподобе и буду практикум за један од најбољих уџбеника Међународног приватног права код нас, а од истог аутора. Али да бисмо се држали правила која смо прихватили као ученици, а потом и подржавачи аутора, најбоље би било да кренемо редом, од самог наслова најновије објављене књиге Тибора Варадија, за коју сматрамо да представља једно од његових најискривачијих и најбољих књижевних остварења до сада.

Коњи (лат. *Equidae*) су разноврсна породица сисара, копитара, у којој се данас налази само један савремени род – *Equus*, и у њега се убрајају коњи, магарци и зебре.⁴ Иако се њихов тачан број данас не зна, јасно је да се он смањивао, из различитих разлога, тако да се сада унајвећем користе у спорту и као специфичан облик третмана у пеналним установама и у сфери здравља људи (хипотерапија). У више од два века за нама, коњи, слично људима, морају да поседују и тзв. коњски пасош. Према Закону о путним исправама, препознају се пасош, путни лист и друге путне исправе, док се према прописима којима се уређују матичне евиденције коња (*Stud Book*) издају коњски пасоши,⁵ без којих није могуће да се они крећу. На основу стварног случаја из адвокатске канцеларије Варади о спору у вези са власништвом над коњем, али и других, за обичног човека у Банату, и не само тамо, важних случајева, аутор је преточио у оригинално књижевно дело сведочење којим историју повезује са садашњошћу, у путовању за које путна исправа и није неопходна. Читајући књигу, сазнајемо и куриозитет да се већи део архиве адвокатске канцеларије налазио у дворишној згради коју су породично називали штала, иако се сам аутор не сећа времена у коме су у том објекту боравили коњи. Ова својеврсна писарница адвокатске канцеларије, уз опис породичне куће, истовремено нам открива и како је изгледала једна изграђена катастарска парцела са кућом и помоћним објектима са краја 19. и у 20. веку у Банату.

Међутим, путујући кроз време за нама, приказано кроз случајеве из адвокатске канцеларије Варади, неспорно је да нам је важно познавање језика који се говорио некада, и који се говори данас. Полиглота Варади на више места у књизи говори о важности познавања језика и писма. Одрастао у мултикултуралном и вишејезичном окружењу, у породици у којој су се употребљавали, једнако уз мађарски, и српски, немачки и други језици, аутор и те како добро зна колико је важно знање језика сре-

4 Belknap, Maria (2004). *Horsewords: The Equine Dictionary*. North Pomfret, VT: Trafalgar Square Publishing. ISBN 978-1-57076-274-1.

5 https://www.vpssa.edu.rs/wp-content/uploads/2024/08/Gajenje-konja_merged_compressed.pdf, стр. 58.

дине. Тумачење је често део у праву без кога се не може чак и ако се добро познаје језик средине. Док аутор читаоца уводи у предмет формиран у вези са кривичним делом клевете, извршеним у Орловату, размишљамо о друштвеним вредностима везаним за част и углед у време од пре непуних осамдесет година (1948) и данас (2025). Јер речи: „Ти више ниси чедна, теби не припада момак, већ човек”, којима се доводи у питање моралност једне особе, тада и данас немају баш пуно везе. Иако је поводом приватне кривичне пријаве жртве суд донео осуђујућу пресуду за кривично дело клевете, без посебног језичког тумачења и објашњавања овог животног догађаја тешко је разумети које је то заштитно добро било угрожено. А тумачењу и језику у адвокатским списима аутор кроз целу књигу посвећује сталну пажњу. Повезује случај госпође Маркушиц из адвокатске канцеларије Варади од пре сто година и један од најчувенијих случајева 20. века из америчког правосудног система – тзв. *Monkey Trial*, где је такође било присутно и језичко тумачење, без обзира на то што се у овом потоњем случају, из 1925. године, радило о потпуно другој врсти парнице. Али аутор и о једном и о другом случају пише аналитички и потпуно посвећено, дакле ценећи све околности случаја којима је располагао, уз личну напомену да је у рукама имао и предмет наставника биологије Скоупса, који је био тужен у мајмунској парници у држави Тенеси, град Дејтон.

Важност коју је историја доделила познатом предмету у вези са забраном учења теорије еволуције у Тенесију као да инспирише аутора да у својој књизи дâ дужну пажњу предметима из породичне архиве. Многи од тих случајева одавно су излучени из судских архива или архива народноослободилачких одбора који су судовали после Другог светског рата, али су, срећом по историју обичних људи и читалаца ове књиге, сачувани у архиви једне адвокатске канцеларије. Питање власништва над коњем, кроз додељивање пасоша, за оно време и улогу коју су коњи имали у домаћинству, није било без значаја за њихове власнике, или кривично дело увреде, где се преиспитивало коме је поткивач коња у псовци помињао родитеља: коњу или његовом власнику.

Односи међу људима који су проузроковали долазак у адвокатску канцеларију, а онда и пред суд, описани су верно и могу да се сложе у складу са расположивом грађом, коју аутор излаже у слици времена у коме су се конкретни догађаји одиграли, па тако сазнајемо и детаље како је изгледао живот на пољопривредним имањима, али и друштвене активности и кафанске представе у тадашњем Михајлову.

Писац Варади у изношењу чињеница јасно ставља до знања како је дошао до одређених чињеница у вези са сваким случајем који описује, али нам открива и да је понекад могуће више (истинитих) информација добити из архиве адвокатске канцеларије него из стручне литературе. Аутор упознаје читаоца с тим да је, иако се држи чињеница, у вези са неким предметима имао проблем са (не)читљивошћу рукописа, па је до одређених информација долазио и унакрсном анализом предмета из архиве.

Аутор у маниру професора Међународног приватног права описује случај малог коња из канадског кривичног предмета, чији је власник био Индијанац Оџибвеј. У озбиљном канадском научном часопису описан је случај везан за тумачење може ли пони у складу са законом бити третиран као мала птица или не; дакле, може ли бити тумачењем препознат као двоножна животиња прекривена перјем, јер је био оседлан перјаним јастуком.⁶ Поента је што је цео случај био – измишљен, док се у свим описаним предметима који су приказани у књизи тачно разазнаје шта је стварност, а тек у недостатку документације аутор прибегава књижевној слободи.

Иако се у основи књиге *Коњски ђасови догељен историји* налази анализа предмета из архиве адвокатске канцеларије, зачињена компаративним приступом и упознавањем са случајевима из иностране судске (стварне или измишљене) праксе, читалац се упознаје са читавим низом других детаља. Очита је снажна веза између чланова породице Варади и неспорног утицаја који је на интелектуално формирање аутора имао не само отац већ и његов деда, обојица доктори права. Тако нам аутор дозвољава да видимо шта чита пензионисани др Варади, али и какво је било искуство аутора везано за јахање или витешке спортове, као што је мачевање. Аутор не избегава да покаже како извлачи поуке из предмета које проучава, али и сваке животне ситуације у којој се нађе. Зато поруку из универзитетског кампуса у САД да треба да гаси светло кад изађе из просторије чува и данас.

Академик Варади се показује као добар евидентичар времена у коме живи тако што документује све о чему пише, приказујући чак и рачуне којима сведочи аутентичност, али и чува интегритет својих савременика (модерним речником речено, њихов *privacy*). Књига има доста аутобиографских елемената, што јој даје додатну вредност, тако да се, сем списка предмета, могу пронаћи и детаљи о одрастању аутора, уз лупкање Ремингтон писаће машине на којој су делимично настајали адвокатски списи које описује, као и тренуци из најновијег доба, настали дигиталним технологијама. С обзиром на то да овај приказ нема намеру да препричава, већ да заинтригира, пре неког закључка још само неколико примера из архивске грађе адвокатске канцеларије.

Из садржаја саме књиге јасно је да се аутор не задовољава тек констатовањем стања које проналази читајући предмете из грађанског, кривичног и других грана права о којима пише, већ и даље трага за одговорима на постављена питања. Тако своју истраживачку радозналост не задовољава само прелиставањем предмета у архиви, већ најављује и нове наслове. Поставља пред нас дилеме шта се дешавало са регулативом немачких окупационих власти у вези са неколико, данас помало апсурдних, питања. Драконске казне предвиђене за време трајања окупације нису могле да се разоткрију колико су биле извршне, јер пред војним (преким) судовима адвокатима није било дозвољено да заступају. Тако се по Наредби о држању, поседу и

6 Criminal Law Quarterly, Volume 8, Canada Law Book, 1965, p. 112.

увожењу голубова писмоноша предвиђа смртна казна, а за лакше случајеве робија или затвор. Аутор, доводећи правном анализом овакву наредбу до онога што она и представља, као код Јонеска – чист апсурд, оставља будућим истраживачима траг да се из материјала које је он анализирао, по природи ствари, подаци о таквим предметима нису могли пронаћи, што отвара могућност за неке нове радове. Истовремено, упознаје нас са регулативом која предвиђа институт конструисаног пунолетства за децу која би извршила кривично дело и тако могла да одговарају као пунолетна лица.

Између људских судбина малог човека и ратних трагедија и злочина, аутор нам показује своју потпуну оригиналност, склоност да анализира сваки детаљ и врши проверу сваког податка о коме пише, без стереотипа или предрасуда, а са пуном пажњом доброг правника. Академик Варади показује читаоцу да је аутор ренесансне природе и знања, показујући кроз анализу и описе случајева из историје породичне адвокатске канцеларије колико прати не само позитивноправне науке већ и оне друге, помоћне, као што је виктимологија, али и теорија и филозофија права. Врсни познавалац језика показује колико је важно знати језик средине у којој живимо, описујући шаљиво своје путошћеве у Истру и знакове поред пута које је преводио свом сапутнику.

Своју оригиналност аутор не завршава мајмунским процесом, како се то могло учинити на почетку овог приказа, иако је то неспорно један од најпознатијих кривичних случајева на свету. Анализирајући случај, подсећа да се у другим правним системима може вештачити и право, а не само чињенице. Уместо да се судило наставнику биологије, у суштини се судило Дарвину и учењу теорије еволуције, о чему је написано више књига и снимљено неколико филмова. Случај се завршио у првом степену осуђујућом пресудом, да би Врховни суд цео случај, срећом, обуставио, и то из процесних разлога.

Случајеви које описује аутор говоре о чему су се и како су се људи спорили пре једног века, али и данас. Питање теорије еволуције се више не доводи пред суд, коњи више не раде на њивама, насеља су променила свој изглед, иако су и даље на истом месту, али посла за адвокатске канцеларије биће и даље, јер нам свађа, ни малих ни великих, не недостаје.

Овако бисмо завршили приказ прича из презентованих случајева адвокатске канцеларије Варади, која је радила 120 година, али то истовремено није и крај књиге *Коњски часош додељен историји*. Наиме, писац Варади одлучио је да се поигра, и у поглављу *Завршни састанак* дода још неколико мисли у вези са садржајем за који смо направили увод у Огранку САНУ у Новом Саду. Паралелу са предметима из 1925. године аутор је заокружио састанком у локалној крчми у данашњем времену, на који је позвао филозофе, теоретичаре права, казуисте, доносиоце одлука и читаоце књиге. Да их не бисмо набрајали, и можда неког неоправдано изоставили, рецимо да се аутор у овој књизи бавио питањима права, правде и правичности, дакле појмовима који су тешки за дефинисање, али врло стварни у нашим животима. Често је реч о малим

и апсурдним стварима за заједницу, али великим за појединце, о чијим интересима и заштити се занимају адвокати. Питање да ли некеме треба коњски пасош у тренутку када више нема коња није безазлено. Као ни питање да ли и мали коњ, пони из измишљеног случаја, има право на коњски пасош. На такве дилеме одговоре немају често ни доносиоци одлука, који својим понашањима утичу на животе обичних људи, без обзира на њихово порекло и Дарвиново учење.

Сваки предмет има више верзија одговора, каже аутор, а често само историја зна који од њих је аутентичан, упућује нас даље. Како ћемо тај одговор добити, да ли на, данас већ ван употребе, исписаној дописници или на неки други начин, сазнаћемо благовремено. За сада, изгледа да ћемо тражити коње у оној штали са архивом породичне адвокатске канцеларије Варади. Квадрат који смо поменули на почетку исписан је. Људске судбине описане у архиви адвокатске канцеларије више нису у опасности да ће их прекрити заборав.

И на крају, дозволите ми да се, уз захвалност аутору, академику Тибору Варадију, што ми је поверио да представим његову књигу *Коњски пасош додељен историји* у Огранку САНУ у Новом Саду, обратим и читаоцу ових редова. Наиме, прва реч коју сам научио на мађарском језику била је управо *Ló*, дакле, коњ. А коњ у кући значи срећу. Зато представљену књигу искрено препоручујем да прочитате, а уколико сте то већ урадили, да је прелистате још једном, за сваки случај, ради среће. Све друго већ је постало историја.

Др Зоран Павловић редовни је професор на Правном факултету Универзитета Привредна академија у Новом Саду, гостујући професор на Источнокинеском универзитету за политичке науке и право и *professor et dr honoris causa* Универзитета у Печују. Његова истраживања обухватају међународно јавно и кривично право, људска права, криминологију и виктимологију. Објавио је велики број научних и стручних радова, аутор је монографија и уџбеника и уредник издања из области заштите људских права. Обављао је дужност окружног јавног тужиоца у Новом Саду и покрајинског заштитника грађана – омбудсмана. Добитник је више домаћих и међународних признања.

